

РОСІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ: ЯК РФ ПОСИЛЮЄ ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ

Автор:

Юрій Пойта

I. ОЦІНКА СТАНОВИЩА

Центральна Азія є одним із регіонів, який Росія розглядає як сферу свого монопольного впливу та політичного, військового, економічного та культурного домінування. Зазначене визначається: належністю країн ЦА до так званого пострадянського простору, вплив над яким намагається зберегти та посилити РФ; сформованістю протягом десятиріч міцних формальних та неформальних зв'язків з політичними і економічними елітами країн регіону; наявністю значних економічних інтересів Росії в країнах ЦА; необхідністю підтримання так званої буферної зони безпеки між Росією та Афганістаном з метою стримування проникнення екстремізму та тероризму; недопущення розміщення військових об'єктів США в регіоні.

У зв'язку з зазначеним Росія вибудувала розгалужену систему інструментів впливу на політичні і економічні еліти, економіку, експертне та академічне середовище та суспільство країн регіону. На нашу думку, після 24 лютого 2022 р. Росія не тільки не послабила свій вплив в ЦА, проте за багатьма показниками він посилюється, а залежність від Росії тільки поглибилась. При цьому, наші висновки були підтверджені результатами «closed-door» дискусій з експертами країн ЦА, в тому числі тих, які офіційно або неофіційно афілійовані з урядами своїх країн.

Ознаки та ступінь впливу Росії в ЦА можна описати за такими індикаторами:

1.1. Політична залежність.

Незважаючи на повномасштабну війну Росії проти України, порушення міжнародного права та масові військові злочини Росії в Україні, країни ЦА залишаються членами політичних, воєнно-політичних та економічних організацій за керівної ролі Росії, зокрема СНД (усі країни ЦА), ОДКБ (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан), ЄАЕС (Казахстан, Киргизстан). При цьому керівництво країн ЦА не тільки не призупинило

чи зменшило діяльність в рамках зазначених організацій, але і брало участь у багатьох заходах та активно розвивало зв'язки в їх рамках.

Офіційна політична позиція країн ЦА стосовно російсько-української війни залишається формально нейтральною – усі вони виступають за мирне вирішення конфлікту, та закликають до переговорів, водночас не зазначають про необхідність виводу російських військ з території України та притягнення до відповідальності російського керівництва і ЗС РФ за військові злочини. Дану позицію слід розглядати як таку що суперечить національним інтересам України та спрямована на: а) зрив контрнаступу ЗСУ та звільнення українських територій; б) заморожування конфлікту на російських умовах; в) надання Росії оперативної паузи для відновлення боєздатності з метою продовження воєнної кампанії проти України; г) зменшення військової підтримки України з боку Заходу та фактичне прийняття російських претензій щодо українських територій.

Тому, у даному контексті симптоматичними є заява президента Казахстану К.Токаєва про продовження та поглиблення стратегічного партнерства з Росією¹ та фактична відсутність комунікації між Україною та країнами ЦА на рівні глав держав, за винятком двох телефонних дзвінків між В.Зеленським та К.Токаєвим в березні та листопаді 2022 р.

Іншими ознаками ефективності тиску Росії є: вимога Астани в 2022 р. звільнити посла України в Казахстані П.Врублевського після його коментаря місцевим ЗМІ стосовно аспектів українсько-російської війни²; фактична відмова від призначення нового посла України в Казахстані С.Гайдая; присутність усіх лідерів ЦА на параді 9 травня 2022 р. в Москві; відвідування лідерами країн ЦА міжнародних заходів, організованих Росією тощо.

1.2. Економічна та логістична залежність від Росії.

Протягом 2022 р. Росія залишилась одним із основних партнерів для країн регіону із стійкою тенденцією до зростання економічних показників. Зокрема, торгівельний оборот в 2022 р. з Казахстаном склав 26 млрд дол. США³ (зростання на 6%, Росія –

¹ Президент Казахстану К.Токаєв: «Мы являемся стратегическими партнерами с Россией. Мы являемся членами одних и тех же организаций. Поэтому наша цель - оставаться в тесном контакте с Россией, чтобы укреплять наше взаимное сотрудничество как на двусторонней основе, так и в соответствующих международных организациях», URL: <https://kz.kursiv.media/2023-06-20/dmnv-tokaev-naschet-vojnuy/>

² Екс-посол України в Казахстані П.Врублевський в серпні 2022 р. в коментарі казахським медіа зазначив, що українська сторона «намагається вбити якнайбільше росіян: що більше їх буде вбито зараз, то менше доведеться вбивати наступним поколінням українців». Астана висловила протест та зажадала замінити посла. Дипломат залишив країну у жовтні 2022 р. без пояснення причин.

³ Казахстан воспользовался геополитическим кризисом и нарастил экспорт в страны, где прервались цепочки поставок, URL: <https://ranking.kz/reviews/industries/kazahstan-vospolzovalsya-geopoliticheskim-krizisom-i-narastil-eksport-v-strany-gde-prervalis-tsepochki-postavok.html>

перший торговельний партнер⁴); з Узбекистаном – 9,3 млрд дол. (зростання на 23%, Росія – перший торговельний партнер⁵), з Киргизстаном – 3,2 млрд дол.⁶ (зростання на 40,3%, Росія – другий після Китаю партнер); з Таджикистаном – 1,4 млрд дол.⁷ (зростання на 18,3%, Росія – перший партнер), з Туркменістаном – 1,6 млрд дол.⁸ (зростання на 86%, Росія – третій партнер).

Іншим інструментом впливу залишається значна трудова міграція до Росії, яка складає до 30% ВВП в місцевих економіках. Особливо це стосується Киргизстану (2,8 млрд дол. в 2022 р., 27% від ВВП), Таджикистану (3,2 млрд дол., 32% ВВП) та Узбекистану (14,5 млрд дол., 18% ВВП). Вплив грошових надходжень від трудових мігрантів, які працюють в Росії призводить до значного впливу РФ на економіки країн регіону, який має тенденцію до кратного зростання. Зазначене створює серйозний механізм тиску на політичне керівництво ЦА, а також дозволяє сформувати лояльне до Росії населення країн регіону, оскільки його добробут напряду залежить від економічних зв'язків та дружніх відносин з Росією.

Крім зазначеного, Москва намагається посилити свою геополітичну присутність шляхом просування будівництва АЕС в Узбекистані та Казахстані. У випадку реалізації зазначеного проекту це створить додатковий інструмент впливу в енергетиці.

Незважаючи на те, що одним із ключових партнерів зокрема для Казахстану є ЄС, Росія залишається монополістом з доставки продукції на європейський ринок. Зокрема, на Каспійський трубопровідний консорціум припадає 80% нафти, яка є основним експортним продуктом з Казахстану в Європу. Поставка іншої продукції з Казахстану також здійснюється переважно через територію Росії, що дає можливість Москві прямого впливу на економіки, та відповідно політичне керівництво країн регіону. Як приклад ефективності логістичних інструментів можна навести блокування Росією торгівлі України з країнами ЦА, внаслідок чого протягом 2015-2020 рр. товарообіг знижувався на 20-30% щорічно. Не став винятком і 2022 р., за результатами якого

⁴ Прим.: У випадку врахування ЄС як єдиного торговельного партнера – він є найбільшим для Казахстану, у випадку обчислення по окремим країнам, - Росія займає першу сходинку.

⁵ Сближение с Россией, Китай — главный поставщик. Как изменилась внешняя торговля Узбекистана в 2022 году, URL: <https://invest.gov.uz/ru/mediacenter/news/china-is-catching-up-with-russia-in-becoming-the-main-supplier-how-uzbekistan-s-foreign-trade-has-changed-in-2022/>

⁶ Товарооборот между Кыргызстаном и Россией в 2022 году достиг исторического рекорда в \$3,2 млрд, URL: <https://www.isap.center/post/13322>

⁷ Товарооборот РФ и Таджикистана в 2022 году вырос на 18,3%, до \$1,4 млрд, URL: <https://www.interfax.ru/russia/895740>

⁸ Стратегическое партнёрство России и Туркменистана, URL: <https://www.newscentralasia.net/2023/06/12/strategicheskoye-partnorstvo-rossii-i-turkmenistana-odno-iz-vazhneyshikh-sostavlyayushchikh-mira-i-stabilnosti-v-tsentralnoy-azii/>

обсяги торгівлі зменшились в півтора-два рази⁹, що демонструє відсутність серйозних перспектив для України в ЦА в умовах перманентного конфлікту з Росією.

1.3. Військово-політичні зв'язки.

Росія залишається основним воєнно-політичним та воєнно-технічним партнером практично для усіх країн ЦА. По-перше, Казахстан, Киргизстан та Таджикистан є членами ОДКБ, та протягом 2022 р. брали участь майже в усіх заходах у рамках ОДКБ (самітах та військових навчаннях)¹⁰, та вдосконалювали свою нормативно-правову базу, яка стосується технічного забезпечення та участі в миротворчих операціях ОДКБ. По-друге, ЗС та силові структури країн регіону в більшості покладаються на ОВТ радянського та російського виробництва, що дає Росії можливість використовувати цю залежність з метою забезпечення політичної лояльності до Москви. Ініціативи на закупівлю озброєння західних виробників, зокрема БПЛА турецького виробництва, мають поодинокий характер та не змінюють ситуацію в цілому. По-третє, на території Казахстану, Киргизстану та Таджикистану розташовуються військові бази та об'єкти РФ, а також підрозділ ФСБ РФ в м. Ош (Киргизстан), які дають можливість збереження постійної військової присутності в країнах регіону, Крім спільного бачення загроз, воєнного планування, воєнного будівництва (наприклад стосовно спільної системи ППО), тісний взаємозв'язок по військовій лінії та між правоохоронними органами і спеціальними службами дає можливість російським спецслужбам створення широкої агентури в силовому блоці країн ЦА, посилюючи таким чином поінформованість стосовно того, що відбувається в країнах, та створюючи додатковий інструмент впливу на уряди. По-четверте, оборонні компанії країн ЦА, передусім Казахстану та Киргизстану тісно залучені до співпраці з російськими підприємствами ОПК, в т.ч. тих, які знаходяться під санкціями ЄС і США. На даний час відомостей про припинення взаємодії між ними немає.

За результатами дискусій з центральноазійськими експертами, російська військова присутність в регіоні крім декларативної функції із забезпечення воєнної безпеки, має завдання підтримки правлячих режимів у разі виникнення масових протестів, які можуть призвести до зміни уряду. У зв'язку з цим, загалом керівництво країн ЦА розглядає воєнну присутність Росії як фактор стабільності перебування їх, та членів їх сімей при владі.

⁹ Загальний товарообіг України у 2022 р. склав: з Казахстаном — 805,9 млн дол. США (порівняно з 1,29 млрд у 2021 р.), з Узбекистаном — 348,6 млн дол. (порівняно з 703 млн дол.), з Туркменістаном — 214,1 млн дол. (порівняно з 144 млн дол. у 2021 р.), з Киргизстаном — 39,3 млн дол. (порівняно з 54,7 млн дол. у 2021 р.), з Таджикистаном — 12,1 млн дол. (порівняно з 22 млн дол. у 2021 р.). Джерело: Держстат України.

¹⁰ Винятком стало навчання «Нерушимое братство -2022», в якому відмовився брати участь Киргизстан, проте причиною відмови найбільш ймовірно є конфлікт з Таджикистаном.

1.4. Інформаційний вплив.

Незважаючи на те, що російські зовнішньополітичні амбіції, ідеологія, та воєнні дії проти України мають на меті знищення національної ідентичності, що також має місце і стосовно країн ЦА, слід констатувати, що жодна з країн ЦА не обмежила діяльність на своїй території російських ЗМІ, культурних організації (зокрема Фонду «Русский мир», «Фонду Горчакова»), які продовжують висвітлювати російське вторгнення в Україну з позиції Москви, формуючи таким чином вигідну для Росії точку зору в суспільстві¹¹. На цьому фоні чи не єдиним заходом на центральноазійському майданчику було онлайн-інтерв'ю очільника МЗС України Д. Кулеби у вересні 2022 р., під час якого український посадовець надав характеристику розвитку ситуації в Україні, висловив готовність розвитку економічної співпраці з країнами ЦА та окреслив загрози від Росії для державності країн регіону. Інтерв'ю очільників дипломатичних установ України в країнах ЦА мали поодинокий характер (одне-два упродовж 2022 р.), що показує що Україні не вдалось наростити свій інформаційний вплив в регіоні. Зазначене може бути наслідком як не ефективної роботи українських дипломатичних представництв на даному напрямі, так і свідомим блокуванням урядами країн регіону можливостей для публічних виступів українських посадовців.

Крім цього, Росія проводить активну роботу щодо відкриття філіалів ВУЗів в країнах Центральної Азії (в 2022 р. було оголошено про започаткування семи нових філіалів до вже наявних 25-ти¹²), та збільшує квоти на навчання студентів в російських навчальних закладах. Наразі Росія посідає перше місце за обсягами академічної міграції з країн регіону¹³, в РФ навчається приблизно 185 тис. студентів із ЦА, з яких приблизно 68 тис. студентів отримують освіту за рахунок російського бюджету. Зазначене дозволяє Росії посилити свій вплив в академічному та експертному середовищі, сформувати відносно лояльне ставлення молоді до політики РФ.

Соціологічне дослідження DEMOSCOPE в Казахстані, проведене в травні 2023 р. демонструє, що Росія хоча і не змогла досягнути беззастережної підтримки свої діям в Україні (21% опитаних підтримують Україну, в той час як Росію – 13%), проте забезпечила нейтральну позицію суспільства (60%), що також є вигідним Москві. При цьому, казахстанське суспільство загалом не сприймає Росію як загрозу - напад Росії на Казахстан більшість (62%) вважають малоімовірним¹⁴. Водночас, те, що більша

¹¹ Детальніше про архітектуру російського інформаційного впливу можна прочитати в дослідженні - Эксплуатация уязвимостей: особенности российской пропаганды в Центральной Азии / ЦИАКР. – Киев, 2020. – 106 с.

¹² В странах Центральной Азии откроют филиалы ведущих российских вузов, URL: <https://poisknews.ru/edu/v-stranah-centralnoj-azii-otkroyut-filialy-vedushchih-rossijskih-vuzov/>

¹³ Детальніше: Зарубежная образовательная траектория казахстанцев: между стереотипами и прагматизмом: монографія / Насимова Г.О., Каплан С., Бузуртанова М.М. [и др.], 2021.

¹⁴ ОПРОС: Третя казахстанцев стала хуже относиться к России после начала войны, DEMOSCOPE, URL: <https://demos.kz/opros-tret-kazahstancsev-stala-huzhe-otnositsja-k-rossii-posle-nachala-voyny/>

частина дотримується нейтральної позиції, ймовірно, є проміжним завданням Москви: формування байдужого до України суспільства, яке нейтрально ставиться до військових злочинів Росії та фактично толерує їх. На думку казахстанських соціологів, не виключено, що наслідками такої «нейтральності» є офіційна позиція урядів країн регіону, які підтримують наратив про неутручання, та необхідність розвивати партнерські відносини з Москвою.

Дані висновки було підтверджено інформацією отриманою від керівника одного з провідних казахстанських медіа, який на умовах анонімності зазначив, що «усі питання, пов'язані з російською агресією проти України в казахстанському інформаційному просторі свідомо замовчуються владою, і медіа вимушені слідувати офіційній позиції уряду». Згадки про Україну, російські військові злочини тощо сприймаються як вияв русофобії, націоналізму, та такі, що ставлять під сумнів стратегічне партнерство з Росією і офіційний курс влади. Очевидно, що аналогічною є ситуація і в інших країнах ЦА.

1.5. Позиція в міжнародних організаціях.

Результати голосування країн ЦА стосовно українських резолюцій в ООН залишаються несприятливими для України. Російська повномасштабна війна, воєнні злочини Росії не змінили позицію країн регіону порівняно з минулими роками – вони утримуються (не голосують) або голосують проти резолюцій України в ГА ООН. Під час голосування за резолюцію ГА ООН «Агресія проти України» (2.03.2022 р.) Казахстан, Киргизстан, Таджикистан утрималися, Туркменістан, Узбекистан не голосували. Під час голосування за резолюцію ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24.03.2022 р.) Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан утримались, Туркменістан не голосував. За резолюцію ГА ООН «Призупинення прав членства РФ в Раді з прав людини» (7.04.2022 р.) Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан проголосували проти, Туркменістан не голосував. Під час голосування за резолюцію ГА ООН «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» (15.11.2022 р.) Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан утрималися, Туркменістан не голосував. За резолюцію ГА ООН «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій АР Крим та м. Севастополі, Україна» (16.12.2022 р.) Казахстан проголосував проти, Киргизстан та Таджикистан утрималися, Узбекистан та Туркменістан не голосували.

1.6. Надання допомоги Росії для обходу санкцій.

Незважаючи на запевнення урядів ЦА про те, що вони не допомагають Росії обходити санкції та не сприяють так званому паралельному імпорту¹⁵, країни ЦА в багатьох питаннях залучені до імпорту продукції до Росії, яка в тому числі використовується для виготовлення озброєння.

Обхід санкцій здійснюється такими шляхами: релокація на територію країн ЦА російського бізнесу; формування нових логістичних та виробничих ланцюгів; створення фірм-прокладок для імпорту підсанкційного обладнання; реекспорт до Росії дефіцитних товарів та обладнання через сірі схеми «паралельного імпорту»; ймовірне надання Росії військово-технічної продукції виробництва країн ЦА (наприклад, підприємством «Тинис» національної компанії «Казахстан Інжиніринг», киргизьким підприємством «Дастан»)¹⁶. В результаті цього Казахстан значно (до сотні разів) збільшив обсяги експорту російським компаніям (в т.ч. пов'язаним з силовими структурами РФ) продукції мікроелектроніки, яка застосовується і в військових цілях, а створені в Казахстані компанії постачали до Росії сотні БПЛА з Китаю¹⁷. Аналогічна ситуація склалась з киргизькими¹⁸ та узбецькими¹⁹ компаніями, низка з яких потрапили під санкції США та ЄС за експорт електроніки, засобів комунікації та авіаційного обладнання російським оборонним компаніям.

II. ПРОГНОЗИ (ПЕРСПЕКТИВИ)

Наразі слід констатувати, що успіх зусиль України із зміни зовнішньополітичної позиції країн ЦА в більш сприятливий для України бік – малоімовірний. Росія протягом десятиріч змогла сформувати лояльні до неї політичні еліти, створити колосальну залежність економік країн регіону та бізнесу від торговельних та інвестиційних зав'язків з Росією, а логістичний зв'язок через Росію та воєнно-політичне домінування Москви в регіоні залишається потужним інструментом Москви. Зменшення впливу Росії в регіоні може відбутися лише у разі переконливої воєнної поразки Росії в Україні, або у разі приходу до влади в країнах ЦА політичних сил, які

¹⁵ Президент Казахстану К.Токаєв: «Мы твердо привержены, прежде всего, нормам ВТО, а также следуем всем правилам, которые были приняты на международном рынке. Что касается так называемого экспорта товаров двойного назначения в Россию – это абсолютно не соответствует действительности», URL: <https://tass.ru/ekonomika/18068081>

¹⁶ Детальніше про схеми обходу Росією санкцій через ЦА в матеріалі - Підтримка санкційного режиму проти РФ Туреччиною та країнами Південного Кавказу, Центральної Азії, URL: <https://analytics.intsecurity.org/sanctions-regime-support/>

¹⁷ Незважаючи на санкції, Росія отримує беспилотники і мікросхеми через Казахстан, URL: https://www.occrp.org/ru/investigations/kazakhstan-has-become-a-pathway-for-the-supply-of-russias-war-machine-heres-how-it-works?fbclid=IwAR3CiZ9WVanE4B018teKLitcGi4Y9syc_uzXJw3GMhzwG9NA7MHuDcmcbA

¹⁸ Treasury Sanctions Impede Russian Access to Battlefield Supplies and Target Revenue Generators, U.S. Department of the Treasury, URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1636>

¹⁹ EU adopts 11th package of sanctions against Russia for its continued illegal war against Ukraine, URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3429

розглядають Росію як загрозу національній безпеці своїх країн. Прогнози про збільшення ролі Китаю в регіоні та витіснення у зв'язку з цим Росії, з нашої точки зору, є значно перебільшеними. За наявними даними, Китай надає та продовжуватиме надавати значної ваги відносинам з Москвою, тому, незважаючи на деяку конкуренцію в ЦА, Пекін не робитиме кроків, які б поставили під загрозу російські інтереси в регіоні та зіпсували б відносини з Москвою, які є життєво важливими для спільної протидії Заходу²⁰. Крім цього, на даний момент Китай не має такого культурного та ментального впливу в ЦА, а в суспільстві КНР часто розглядається як загроза, тому, незважаючи на збільшення обсягів торгівлі ЦА з Китаєм, в середньостроковій перспективі, вплив Росії залишатиметься домінуючим.

У зв'язку з цим, відносини України з країнами ЦА будуть значно обмежені, при цьому це стосується як політичної так і економічної складової. Країни ЦА, ймовірно, не визнаватимуть анексію українських територій, не надаватимуть відкритої військової допомоги Росії, проте Москва, використовуючи наявні інструменти в ЦА, блокуватиме можливості для розвитку кооперації України в регіоні, а країни ЦА братимуть участь в обході санкцій та підживлюватимуть таким чином економіку та військову машину Кремля.

ІІІ. ВИСНОВКИ

В умовах російської агресії, значної політичної, економічної, транзитної, інформаційної та безпекової залежності країн ЦА від Росії (яка має тенденції до посилення), орієнтації значної кількості політичних еліт на РФ, відсутності реальних намірів щодо будівництва альтернативних нафтових маршрутів через Каспійське море, слід констатувати, що перспективи політичного та економічного співробітництва України з ЦА є дуже малими. Свідченням цього в 2022 р. була відсутність високого політичного діалогу між нашими країнами, незначні економічні показники співпраці, активна діяльність країн ЦА з надання допомоги Росії з обходу санкцій та ін.

Враховуючи неможливість на даний час змінити ситуацію в більш сприятливий для України бік, в коротко- та середньостроковій перспективі актуальним завданням для Києва буде вдосконалення та збільшення ефективності санкційного режиму, який зменшуватиме можливості Росії з обходу санкцій через ЦА. Крім цього, важливо забезпечити ненадання країнами ЦА власної продукції військового призначення та подвійного використання, зокрема оборонними підприємствами, які співпрацюють з російським ОПК.

²⁰ З цією оцінкою згоден також і Р.Пантуччі – старший науковий співробітник Школи міжнародних досліджень імені Раджаратнама (RSIS) у Сінгапурі та старший науковий співробітник Королівського інституту оборонних досліджень та безпеки (RUSI) у Лондоні. URL: <https://rus.azattyk.org/a/32416671.html?fbclid=IwAR3N3wNI1iU1GmwElmccFrXs6qvFzfeAjjcmJ84FQA-Yp9h3jGSoxRSNNw4>

© New Geopolitics Research Network

Автор:

Юрій Пойта

New Geopolitics

Research Network

Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

New Geopolitics Research Network

Е-пошта: info@newgeopolitics.org

<https://www.newgeopolitics.org/>